EKOTURIZM VA UNING HUDUDIY IQTISODIYOTGA TA'SIRI: BARQAROR RIVOJLANIŞ, MAHALLIY DAROMAD VA YAŞIL TADBIRKORLIK ISTIQBOLLARI

Bekmatov Kamol Rixsiboyeviç
Turizm sohasi böyiça tadqiqotçi
"Chevrolet Hotel Tour" MÇJ rahbarı

Nazarova Muştarıy Axadjon qizi
Namangan Davlat Pedagogika İnstituti,
Tabiiy fanlar kafedrasi stajyor öqituvçı

Annotatsiya

Maqolada ekoturizmning hududiy iqtisodiyotga ta'siri, mahalliy aholi bandligi va daromadlarini oşiriş, kiçik biznesni rivojlantiriş, investitsiyalarni jalb qiliş hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalaniş masalalari tahlil qilinadi. Ekoturizmning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik samaradorligi özaro boğliq jarayon sifatida yoritiladi. Özbekiston, xususan, Farğona vodiysi va Namangan viloyatining ekoturistik salohiyatidan foydalaniş imkoniyatlari körib çiqiladi. Mualliflar tomonidan **"Tabiat — xizmat — mahalliy daromad — ekologik barqarorlik"** tamoyiliga asoslangan hududiy ekoturizm modeli taklif etiladi. Şuningdek, ekoturistik loyihalarning samaradorligini baholaş körsatkiçlari va amaliy rivojlantiriş mexanizmlari işlab çiqiladi.

Kalit sözlar: *ekoturizm, hududiy iqtisodiyot, barqaror turizm, yaşil iqtisodiyot, mahalliy tadbirkorlik, bandlik, investitsiya, tabiiy resurslar, ekologik muhofaza, Farğona vodiysi, Namangan viloyati.*

Abstract

This article examines the impact of ecotourism on regional economic development, local employment, household income, entrepreneurşip, investment, and the sustainable use of natural resources. It explores the economic, social, and environmental dimensions of ecotourism, with particular attention to the Fergana Valley and Namangan Region of Uzbekistan. The authors proposes a regional ecotourism model based on the principle of **"Nature — Services — Local Income — Environmental Sustainability"** and outlines practical indicators and meçanisms for evaluating and improving ecotourism projects.

Keywords: *ecotourism, regional economy, sustainable tourism, green economy, local entrepreneurşip, employment, investment, natural resources, environmental protection.*

KIRIŞ

XXI asrda turizm iqtisodiy rivojlaniş, yangi iş örinlarini yaratiş va hududlarning raqobatbardoşligini oşirişning muhim omillaridan biriga aylandi.

Biroq zamonaviy turizmning muvaffaqiyati endilikda faqat turistlar soni, mehmonxonalar siğimi yoki xizmatlar hajmi bilan belgilanmaydi. Tabiiy resurslarni saqlaş, mahalliy aholi manfaatlarini ta'minlaş va turistik daromadlarning hudud iqtisodiyotida qolişi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Şu jihatdan ekoturizm alohida e'tiborga loyiq. U tabiatni tomoşa qiliş bilan çeklanmay, ekologik bilimlarni oşiriş, tabiiy muhitni asraş va mahalliy aholining iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirişga yönaltirilgan turizm şaklidir. UN Tourism va Birlaşgan Millatlar Taşkilotining barqaror rivojlaniş tamoyillari ham turizmning iqtisodiy foydasini ekologik va ijtimoiy mas'uliyat bilan uyğunlaştiriş zarurligini ta'kidlaydi.

Ekoturizmning öziga xosligi şundaki, uning asosiy iqtisodiy resursi — tabiat. Toğlar, örmonlar, buloqlar, köllar, daryo vodiylari, ösimlik va hayvonot dunyosi turistlarni jalb qiladi. Ammo uşbu resurslar muhofaza qilinmasa, turistik hududning jozibadorligi va iqtisodiy qiymati pasayadi. Demak, tabiatni asraş ekoturizm uçun faqat ekologik vazifa emas, balki uzoq muddatli iqtisodiy manfaat hamdir.

Özbekistonning toğli hududlari, tabiiy landşaftlari, qişloq xöjaligi an'analari va boy madaniy merosi ekoturizmni rivojlantiriş uçun imkoniyat yaratadi. Farğona vodiysida esa tabiiy manzaralarni mahalliy gastronomiya, hunarmandçilik, oilaviy mehmon uylari va qişloq turizmi bilan birlaştiriş mumkin.

Biroq tabiiy salohiyatning mavjudligi avtomatik ravişda iqtisodiy natija bermaydi. Infratuzilma, xizmat sifati, malakali kadrlar, ekologik nazorat, marketing va mahalliy hamkorlik yetarli darajada rivojlanmagan hududlarda ekoturizmning imkoniyatlari töliq röyobga çiqmaydi.

Tadqiqotning maqsadi — ekoturizmning hududiy iqtisodiyotga ta'sirini örganiş, mahalliy iqtisodiy qiymatni oşiruvçi omillarni aniqlaş va Özbekiston hududlarida ekoturizmni barqaror rivojlantiriş böyiça amaliy takliflar işlab çiqiş.

Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, iqtisodiy umumlaştiriş, hududiy yondaşuv hamda şartli hisob-kitob usullaridan foydalaniladi. Maqolaning amaliy yönalişi ekoturizmni tabiiy resurs, tadbirkorlik, mahalliy bandlik va ekologik boşqaruvni birlaştiruvçi iqtisodiy tizim sifatida körib çiqişdan iborat.

1. EKOTURIZMNING IQTISODIY MOHIYATI VA HUDUDIY RIVOJLANIŞDAGI ÖRNI

1.1. Ekoturizm — tabiat va iqtisodiyot manfaatlari uyğunligi

Ekoturizmni tabiat qöynida taşkil etiladigan har qanday sayohat bilan tenglaştiriş mumkin emas. Uning asosiy xususiyatlari tabiiy hududlarga mas'uliyatli taşrif buyuriş, ekologik ta'sirni kamaytiriş, tabiat haqida bilimlarni oşiriş va mahalliy aholi manfaatlarini qöllab-quvvatlaşdan iborat.

Masalan, toğli hududda mehmon uyi taşkil etişning özi ekoturizm talablariga töliq javob bermaydi. Agar u suvni isrof qilsa, çiqindilarni tabiatga taşlasa yoki tabiiy landşaftga zarar yetkazsa, bunday faoliyatning ekologik barqarorligi şubha ostida qoladi.

Aksinça, energiya tejamkor qurilmalar, çiqindilarni saralaş, mahalliy mahsulotlardan foydalaniş, ekologik yölaklarni saqlaş va aholi bilan hamkorlikka asoslangan loyiha ekoturizm tamoyillariga mos keladi.

Ekoturizmning iqtisodiy mohiyati uçta asosiy vazifada namoyon böladi:

- *tabiiy resurslarni iqtisodiy qiymatga ega turistik mahsulotga aylantiriş;*
- *turistik harajatlarning mahalliy iqtisodiyotda qoladigan qismini oşiriş;*
- *tabiiy kapitalni saqlaş orqali hududning uzoq muddatli daromad salohiyatini himoya qiliş.*

Bu yondaşuvda tabiat faqat foydalaniladigan resurs emas, balki kelajak avlodlar uçun ham saqlanişi kerak bölgan iqtisodiy va ijtimoiy boylik hisoblanadi.

1.2. Ekoturizmning hududiy iqtisodiyotga ta’sir mexanizmlari

Ekoturizm hududiy iqtisodiyotga **bevosita, bilvosita va qöşimça** ta’sir körsatadi.

Bevosita ta’sir turistlarning mehmon uylari, transport, ovqatlaniş, gidlik, ekskursiya va boşqa xizmatlarga sarflagan mablağlarida namoyon böladi.

Bilvosita ta’sir turistik korxonalarning mahalliy fermerlar, hunarmandlar, oziq-ovqat işlab çiqaruvçilar va transport xizmatlaridan foydalanişi orqali yuzaga keladi.

Qöşimça ta’sir esa turizmda daromad olgan xodimlar va tadbirkorlarning öz mablağlarini mahalliy savdo va xizmatlarga sarflaşi natijasida şakllanadi.

Masalan, turist oilaviy mehmon uyida tunaydi, mahalliy taomlarni iste’mol qiladi, gid xizmatidan foydalanadi va hunarmandçilik mahsulotini xarid qiladi. Mehmon uyi esa oziq-ovqatni mahalliy fermerdan, xizmat jihozlarini mahalliy savdo korxonasidan olişi mumkin. Natijada bitta turistning harajati bir neçta iqtisodiy subyekt uçun daromad manbaiga aylanadi.

Biroq turistlarning umumiy harajatlari bilan mahalliy iqtisodiyotda qoladigan qiymat bir xil emas. Mablağlarning bir qismi import mahsulotlari, taşqi operatorlar yoki boşqa hududlardagi yetkazib beruvçilarga yönaltirilişi mumkin. Şu sababli ekoturizm samaradorligini baholaşda mahalliy xaridlar va mahalliy bandlik uluşi ham örganilişi kerak.

1.3. Ekoturizmning iqtisodiy afzalliklari

Ekoturizmning hududiy iqtisodiyot uçun asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. **Bandlikni kengaytiriş.** Gidlar, mehmon uylari xodimlari, oşpazlar, haydovçilar, hunarmandlar va boşqa xizmat körsatuvçilar uçun iş örinlari paydo böladi.
2. **Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantiriş.** Mavjud uy-joy, mahalliy mahsulotlar va an’anaviy könikmalardan foydalanib turistik xizmatlar taşkil etiş mumkin.
3. **Mahalliy mahsulotlar bozorini kengaytiriş.** Fermerlar, oziq-ovqat işlab çiqaruvçilar va hunarmandlar uçun yangi xaridorlar şakllanadi.
4. **Investitsiyalarni rağbatlantiriş.** Turistik talab transport, sanitariya, aloqa, joylaştiriş va axborot infratuzilmasini yaxşilaşga turtki beradi.

5. **Hududiy brendni şakllantiriş.** Tabiiy manzaralar, mahalliy taomlar, hunarmandçilik va mehmondöstlik birgalikda hududning öziga xosligini kuçaytiradi.

Şu bilan birga, ekoturizm mavsumiylik, ekologik yuklama, daromadlarning notekis taqsimlanişi va tabiiy resurslarga bosim kabi xavflarni ham keltirib çiqarişi mumkin. Demak, iqtisodiy foyda ekologik va ijtimoiy çeklovlar bilan birgalikda boşqarilişi lozim.

2. EKOTURIZM VA MAHALLIY IQTISODIY FAOLLIK

2.1. Bandlik va aholi daromadlarini oşiriş

Ekoturizmning eng muhim natijalaridan biri mahalliy aholi uçun yangi daromad manbalarini yaratişidir. Ayniqsa, iqtisodiy faoliyat turlari çeklangan qişloq joylarida oilaviy mehmon uylari, mahalliy gidlik, transport, ovqatlaniş va hunarmandçilik xizmatlari qöşimça imkoniyat yaratadi.

Bunday faoliyatni yölga qöyiş uçun har doim yirik mehmonxona yoki katta investitsiya talab etilmaydi. Ayrim holatlarda mavjud uy-joyni talab darajasiga moslaştiriş, sanitariya şaroitlarini yaxşilaş, mahalliy taomlar tayyorlaş va xizmatlarni raqamli platformalarda tarğib qilişning özi dastlabki bosqiç uçun yetarli bölişi mumkin.

Biroq bandlik samaradorligini faqat iş örinlari soni bilan baholaş töğri emas. Işlarning doimiyligi, iş haqi, kasbiy malaka, xavfsiz mehnat şaroitlari va mavsumdan taşqari davrdagi daromadlar ham muhimdir.

2.2. Kiçik biznes va mahalliy mahsulotlar

Ekoturizm mahalliy işlab çiqaruvçi va xizmat körsatuvçilarni yagona iqtisodiy zanjirga birlaştiriş imkonini beradi. Masalan, mehmon uyi mahalliy fermerdan meva-sabzavot xarid qilişi, turistlarga milliy taomlar taklif etişi va hunarmandçilik mahsulotlarini sotiş uçun şaroit yaratişi mumkin.

Bunday hamkorlik natijasida turistlar uçun xizmatlar xilma-xilligi oşadi, mahalliy tadbirkorlar uçun esa qöşimça bozor şakllanadi.

Ekoturizmda mahalliy iqtisodiy manfaatlarni kuçaytiriş uçun quyidagi çoralar muhim:

- *mahalliy yetkazib beruvçilar bilan hamkorlik şartnomalarini tuziş;*
- *oilaviy mehmon uylari uçun kasbiy tayyorgarlikni taşkil etiş;*
- *mahalliy mahsulotlar va xizmatlarni raqamli platformalarda tarğib qiliş;*
- *gidlik, çet tillari va xizmat körsatiş könikmalarini rivojlantiriş;*
- *turistik mahsulotlar narxi va sifatini muntazam tahlil qiliş.*

Şu tarzda ekoturizm alohida xizmatlar yiğindisidan mahalliy iqtisodiyotning özaro boğlangan tizimiga aylanadi.

2.3. Investitsiyalar va infratuzilma

Ekoturistik hududlarning rivojlanişi yöllar, sanitariya şoxobçalari, içimlik suvi, çiqindilarni yiğiş, axborot belgilari, aloqa va xavfsizlik tizimlariga ehtiyoj tuğdiradi.

Mazkur infratuzilmaning rivojlanişi nafaqat turistlar, balki mahalliy aholi uçun ham foyda keltirişi mumkin. Masalan, suv ta'minoti, yöllar va aloqa tizimining yaxşilanişi qişloq xöjaligi, savdo va kundalik xizmatlarga ham ijobiy ta'sir körsatadi.

Moliyalaştiriş manbalari sifatida xususiy investitsiyalar, bank kreditlari, qonunçilikda nazarda tutilgan moliyaviy dasturlar, grantlar va davlat-xususiy şeriklik mexanizmlaridan foydalaniş mumkin.

Bunda loyihaning ekologik xavfsizligi, iqtisodiy maqsadga muvofiqligi, suv va energiya ta'minoti hamda çiqindilarni boşqariş imkoniyatlari oldindan baholanişi zarur.

3. ÖZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRIŞ IMKONIYATLARI

3.1. Tabiiy resurslardan turistik mahsulot yaratiş

Özbekiston toğlar, vodiylar, çöl landşaftlari, suv havzalari va muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga ega. Uşbu resurslar piyoda sayohat, tabiatni kuzatiş, ekologik ta'lim, qişloq turizmi va fotoekoturizmni rivojlantiriş uçun asos böla oladi.

Zomin, Ugom–Çotqol va boşqa tabiiy hududlarning imkoniyatlari mamlakatda tabiatga asoslangan turizmni rivojlantiriş istiqbollarini namoyon etadi. Biroq har bir hududda turistik faoliyatni taşkil etiş tabiiy muhitning holati, muhofaza maqomi va qonuniy foydalaniş talablariga mos bölişi lozim.

Ekoturistik mahsulotni işlab çiqişda faqat tabiiy obyektni namoyiş etiş bilan çeklanmasdan, turistning butun sayohat tajribasini şakllantiriş kerak. Bunga transport, gidlik, ovqatlaniş, xavfsizlik, axborot, joylaştiriş va mahalliy madaniyat bilan tanişiş xizmatlari kiradi.

3.2. Farğona vodiysi va Namangan viloyatining salohiyati

Farğona vodiysida tabiiy manzaralar, toğoldi qişloqlari, qişloq xöjaligi, hunarmandçilik va milliy gastronomiyani yagona turistik mahsulotga birlaştiriş imkoniyati mavjud.

Namangan viloyatida Nanay qişloği, Çodak hududi va Çortoqning tabiiy maskanlari tabiatga yönaltirilgan sayohatlar uçun istiqbolli yönalişlar sifatida körib çiqilişi mumkin. Çustning piçoqçilik, döppidözlik va milliy taomlar an'analarini ham hududiy turistik mahsulotga qöşiş mumkin.

Masalan, ikki kunlik turistik dastur quyidagi xizmatlarni birlaştirişi mumkin:

- *tabiiy landşaft böylab piyoda sayohat;*
- *mahalliy gid bilan ekologik va geografik ma'lumotlar oliş;*
- *qişloq hayoti va mahalliy mahsulotlar bilan tanişiş;*
- *oilaviy mehmon uyida tunaş;*
- *milliy taomlardan tatib köriş;*
- *hunarmandçilik ustaxonasiga taşrif;*
- *çiqindilarni kamaytiriş va tabiatni asraş böyiça ma'rifiy faoliyat.*

Bunday mahsulot turistning hududda qoliş muddatini uzaytirişi va xarajatlarini turli mahalliy xizmatlar örtasida taqsimlaşi mumkin.

Hududiy rivojlaniş uçun muhim ğoya: Namangan viloyatida ekoturizmni faqat tabiiy obyektga taşrif sifatida emas, balki “tabiat — qişloq — hunarmandçilik — gastronomiya — mehmondöstlik” zanjiri sifatida rivojlantiriş lozim.

Bu yondaşuv hududning özіga xosligini kuçaytiradi, mahalliy tadbirkorlar iştirokini kengaytiradi va turistlar xarajatlarining köproq qismini hududda qoldirişga xizmat qilişi mumkin.

Biroq aniq yönalişlar işlab çiqilişidan oldin transport, sanitariya, xavfsizlik, suv ta’minoti va ekologik siğim böyiça joyida baholaş ötkazilişi zarur.

4. EKOTURIZMNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLAŞ

Ekoturizmni rivojlantirişda turistlar soni va umumiy tuşum muhim körsatkiçlar hisoblanadi, biroq ular loyihaning töliq samaradorligini ifodalamaydi. Mahalliy daromad, bandlik, mahalliy xaridlar va ekologik xarajatlarni ham hisobga oliş lozim.

Turistlarning umumiy xarajatlarini quyidagi formula bilan ifodalaş mumkin:

$$E = N \times S$$

Bu yerda:

- *E — turistlarning umumiy xarajatlari;*
- *N — taşriflar soni;*
- *S — bir taşrifga töğri keladigan örtaça xarajat.*

Mahalliy iqtisodiyotda qoladigan xarajatlarning taxminiy qiymati quyidagiça hisoblanadi:

$$L = E \times r$$

Bu yerda L — mahalliy iqtisodiyotda qoladigan mablağ, r esa mahalliy iqtisodiyotda qoladigan xarajatlar uluşidir.

Uşbu hisob-kitob soddalaştirilgan baho bölib, yalpi hududiy mahsulotga qöşilgan qiymat bilan teng emas. Töliq iqtisodiy baholaşda oraliq xarajatlar, import, soliqlar va daromadlarning hududdan taşqariga çiqib ketişi ham hisobga olinişi kerak.

Şartli amaliy misol

Faraz qilaylik, ekoturistik hududga yil davomida 2 000 ta taşrif amalga oşirildi. Bir taşrifga örtaça xarajat 500 000 sömni taşkil etdi.

Umumiy turistik xarajat:

$$2\,000 \times 500\,000 = 1\,000\,000\,000 \text{ söm.}$$

Agar xarajatlarning 60 foizi mahalliy iqtisodiyotda qolsa, mahalliy iqtisodiyotda qoladigan taxminiy summa:

1 000 000 000 × 0,60 = 600 000 000 söm.

Demak, şartli misolda bir milliard sömlik turistik xarajatning 600 million sömi mahalliy iqtisodiy faoliyat bilan boğliq bölişi mumkin.

Bu raqamlar haqiqiy hududiy statistika emas, balki hisoblaş usulini tuşuntiriş uçun keltirilgan. Amaliy natijani aniqlaş uçun turistlar xarajatlari, mahalliy xaridlar va korxonalar hisoboti asosida ma'lumot töplaş kerak.

Ekoturizm samaradorligining asosiy körsatkiçlari

Körsatkiç	Baholaş mazmuni
Mahalliy bandlik	Mahalliy aholi uçun yaratilgan iş örinlari
Mahalliy xaridlar uluşi	Turistik korxonalarning mahalliy yetkazib beruvçilardan xaridlari
Örtaça turist xarajati	Bir taşrifga töğri keladigan xarajat
Mavsumiylik	Turistlar oqimi va daromadning yil davomida taqsimlanişi
Suv va energiya sarfi	Bir turist-kunga töğri keladigan resurs sarfi
Çiqindilarni boşqariş	Yiğilgan va tegişli tartibda olib çiqilgan çiqindilar uluşi
Mahalliy aholi qoniqişi	Turizmning aholi manfaatlariga ta'siri
Ekologik holat	Tabiiy muhitdagi özgarişlar va muhofaza natijalari

Körsatkiçlarni muntazam kuzatiş hududiy boşqaruv organlari va tadbirkorlarga qaysi xizmatlar samarali işlayotganini, qayerda xarajatlarni kamaytiriş yoki ekologik çoralarni kuçaytiriş kerakligini aniqlaşga yordam beradi.

5. EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRIŞNING MUAMMOLARI VA YEÇIMLARI

Ekoturizmning salohiyati yuqori bölişiga qaramasdan, uning rivojlanişiga bir qator omillar tösqinlik qilişi mumkin.

Birinçi muammo — infratuzilmaning yetarli emasligi. Ayrim hududlarda yöllar, sanitariya, içimlik suvi, aloqa va çiqindilarni yiğiş tizimlari talab darajasida bölmasligi mumkin.

Yeçim: hududiy infratuzilma auditi ötkaziş va eng zarur obyektlarni ustuvorlik asosida rivojlantiriş.

Ikkinçi muammo — moliyaviy resurslarning çeklanganligi. Kiçik tadbirkorlar xizmatlarni modernizatsiya qiliş va marketing xarajatlarini qoplaşda qiynalişi mumkin.

Yeçim: biznes-rejalaştiriş, moliyaviy savodxonlik, kooperatsiya va qonunçilik doirasidagi moliyalaştiriş imkoniyatlaridan foydalanişni kengaytiriş.

Uçinçi muammo — malakali kadrlar tanqisligi. Gidlik, çet tillari, xizmat sifati, ekologik ta'lim va raqamli marketing böyiça könikmalarga ehtiyoj mavjud.

Yeçim: ta'lim muassasalari, turizm korxonalari va ekologik taşkilotlar hamkorligida amaliy öquv dasturlarini taşkil etiş.

Törtinçi muammo — mavsumiylik. Ayrim turistik yönalişlarda talab yilning muayyan davrlarida keskin ortişi mumkin.

Yeçim: mavsumga mos piyoda sayohatlar, gastronomik dasturlar, hunarmandçilik maşğulotlari va ekologik ta'lim xizmatlarini diversifikatsiya qiliş.

Beşinçi muammo — ekologik yuklamaning ortişi. Çiqindilar, suv sarfi va nazoratsiz taşriflar tabiiy muhitga zarar yetkazişi mumkin.

Yeçim: taşrif buyuruvçilar oqimini monitoring qiliş, ekologik qoidalarni joriy etiş va tabiiy hududlarning yuklama imkoniyatlarini hisobga oliş.

Oltinçi muammo — iqtisodiy manfaatlarning mahalliy aholiga yetib bormasligi. Mahalliy tadbirkorlar xizmatlar zanjirida qatnaşmasa, turistik daromadlarning katta qismi hududdan taşqarida qolişi mumkin.

Yeçim: mahalliy xaridlar uluşini oşiriş, fermerlar va mehmon uylari hamkorligini kuçaytiriş hamda hunarmandçilik mahsulotlari uçun savdo kanallarini rivojlantiriş.

6. MUALLIFLIK YONDAŞUVI: "TÖRTLIK BARQAROR EKOTURIZM MODELI"

Tadqiqot doirasida ekoturizmning hududiy iqtisodiyotga ta'sirini tizimli ravişda tuşuntiriş uçun **"Törtlik barqaror ekoturizm modeli"** taklif etiladi.

Model törtta özaro boğliq tarkibiy qismga asoslanadi:

1. Tabiiy kapital. Hududning toğlari, örmonlari, buloqlari, köllari, biologik xilma-xilligi va landşaftlari turistik mahsulotning boşlanğiç resursini taşkil etadi.

2. Turistik xizmatlar. Transport, joylaştiriş, ovqatlaniş, gidlik, ekologik ta'lim va raqamli bronlaştiriş tabiiy resurslarni turist uçun qulay xizmatga aylantiradi.

3. Mahalliy iqtisodiy qiymat. Turistlarning xarajatlari mahalliy korxonalar, fermerlar, hunarmandlar va xodimlar daromadiga aylanadi.

4. Ekologik qayta investitsiya va muhofaza. Tabiatni saqlaş, çiqindilarni boşqariş, resurslarni tejaş va ekologik monitoring turistik hududning uzoq muddatli qiymatini himoya qiladi.

Modelning mantiqiy zanjiri quyidagiça:

Tabiiy kapital → Turistik xizmatlar → Mahalliy daromad → Tabiatni muhofaza qiliş → Tabiiy kapitalni saqlaş.

Mazkur yondaşuvning asosiy ğoyasi şundan iboratki, ekoturizm daromad keltirişi bilan birga, uşbu daromadning bir qismi turistik resurslarni saqlaş va mahalliy iqtisodiyotni mustahkamlaşga xizmat qilişi kerak.

Modelni amalga oşiriş uçun quyidagi mexanizmlar tavsiya etiladi:

- *hududiy ekoturizm pasportini işlab çiqiş;*
- *mahalliy tadbirkorlar va işlab çiqaruvçilar örtasida hamkorlikni taşkil etiş;*

- *ekologik körsatkiçlarni iqtisodiy monitoring bilan birlaştiriş;*
- *raqamli platformalar orqali mahalliy xizmatlarni tarğib qiliş;*
- *mahalliy aholini boşqaruv va rejalaştiriş jarayonlariga jalb etiş;*
- *ekologik muhofaza xarajatlarini loyihalarning iqtisodiy rejasida aks ettiriş.*

Model mualliflik taklifi bölib, uning samaradorligi hududiy sinov loyihalari va amaliy ma'lumotlar asosida keyinçalik tekşirilişi lozim.

7. AMALIY TAVSIYALAR

Özbekiston hududlarida ekoturizmni samarali rivojlantiriş uçun quyidagi amaliy çora-tadbirlar taklif etiladi.

1. **Hududiy ekoturizm pasportini yaratiş.** Tabiiy resurslar, xizmatlar, infratuzilma, ekologik çeklovlar va iqtisodiy imkoniyatlar böyiça yagona ma'lumotlar bazasini şakllantiriş.
2. **Mahalliy iqtisodiy aloqalarni kuçaytiriş.** Mehmon uylari, fermerlar, hunarmandlar, transportçilar va gidlar örtasida hamkorlik şartnomalarini rivojlantiriş.
3. **Kiçik ekoturizm loyihalarini qöllab-quvvatlaş.** Dastlab ekologik yölaklar, axborot belgilari, oilaviy mehmon uylari va mahalliy gidlik kabi nisbatan kam kapital talab qiladigan loyihalarga e'tibor qaratiş.
4. **Raqamli marketingni rivojlantiriş.** Hududiy turistik mahsulotlar, narxlar, transport, xavfsizlik va bronlaştiriş böyiça işonçli axborotni turistlarga yetkaziş.
5. **Kasbiy tayyorgarlikni kuçaytiriş.** Gidlik, xorijiy tillar, ekologik ma'rifat, birinçi yordam va xizmat sifati böyiça öquv dasturlarini taşkil etiş.
6. **Ekologik monitoringni joriy etiş.** Suv, energiya, çiqindilar, taşriflar soni va tabiiy muhit holatini muntazam ölçaş.
7. **Mahalliy hamjamiyat iştirokini ta'minlaş.** Turistik loyihalarni rejalaştirişda aholining fikrini hisobga oliş va iqtisodiy manfaatlarning şaffof taqsimlanişiga e'tibor qaratiş.
8. **Natijalarni bosqiçma-bosqiç baholaş.** Katta investitsiyalardan oldin sinov loyihalarini amalga oşiriş, natijalarni ölçaş va muvaffaqiyatli tajribalarni kengaytiriş.

XULOSA

Tadqiqot natijalari ekoturizm hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qiliş, yangi iş örinlarini yaratiş, kiçik tadbirkorlikni rivojlantiriş va mahalliy mahsulotlarga talabni oşiriş imkoniyatiga ega ekanligini körsatadi. Biroq uşbu imkoniyatlarning real iqtisodiy natijaga aylanişi infratuzilma, xizmat sifati, mahalliy hamkorlik va ekologik boşqaruvga boğliq.

Birinçidan, ekoturizmni alohida turistik xizmat sifatida emas, balki hududning transport, joylaştiriş, gastronomiya, qişloq xöjaligi, hunarmandçilik va savdo tarmoqlarini birlaştiruvçi iqtisodiy tizim sifatida rivojlantiriş zarur.

Ikkinçidan, turistik daromadning samaradorligi faqat umumiy tuşum bilan belgilanmaydi. Mahalliy iqtisodiyotda qoladigan mablağ, mahalliy bandlik,

mahalliy xaridlar va daromadlarning hududiy taqsimlanişi ham hisobga olinişi kerak.

Uçinçidan, tabiiy resurslarni muhofaza qiliş ekoturizmning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligi uçun zarur şartdir. Ekologik talablar buzilgan şaroitda turistik hududning jozibadorligi va iqtisodiy qiymati pasayişi mumkin.

Törtinçidan, Namangan viloyati va Farğona vodiysida tabiat, qişloq hayoti, hunarmandçilik va gastronomiyani uyğunlaştirgan turistik mahsulotlar mahalliy iqtisodiy faollikni oşiriş uçun istiqbolli yönaliş hisoblanadi. Bunday loyihalar aniq hududiy va ekologik baholaş asosida amalga oşirilişi lozim.

Beşinçidan, maqolada taklif etilgan "Törtlik barqaror ekoturizm modeli" tabiiy kapital, turistik xizmatlar, mahalliy daromad va ekologik muhofaza örtasidagi aloqalarni tizimlaştirişga xizmat qiladi. Modelning amaliy samaradorligini aniqlaş uçun hududlarda sinov loyihalarini taşkil etiş va körsatkiçlar asosida natijalarni baholaş tavsiya etiladi.

Yakuniy xulosa: ekoturizmning haqiqiy iqtisodiy samarasi turistlar sonining köpligi bilangina emas, balki mahalliy aholining daromadi oşişi, iqtisodiy qiymatning hududda qolişi va tabiiy resurslarning kelajak avlodlar uçun saqlanişi bilan belgilanadi. Şu sababli ekoturizmni rivojlantirişning eng maqbul yöli — iqtisodiy manfaat, mahalliy hamkorlik va ekologik mas'uliyatni yagona tizimda uyğunlaştirişdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Özbekiston Respublikasining **"Turizm töğrisida"gi Qonuni**. 2019-yil 18-iyul, ÖRQ-549-son. — LexUZ.

2. Özbekiston Respublikasining **"Tabiatni muhofaza qiliş töğrisida"gi Qonuni.** 1992-yil 9-dekabr, 754-XII-son. — LexUZ.

3. United Nations Environment Programme (UNEP), World Tourism Organization. Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers. — Paris, Madrid, 2005. — Elektron manba.

4. Fennell D. A. Ecotourism. 6th edition. — Routledge, 2026. Routledge Book

5. Stabler M. J., Papatheodorou A., Sinclair M. T. The Economics of Tourism. — Routledge, 2010.

6. Convention on Biological Diversity. Guidelines on Biodiversity and Tourism Development. — CBD rasmiy sayti.

7. UNESCO World Heritage Centre. Sustainable Tourism — Glossary. — UNESCO.

8. United Nations. Promotion of Sustainable Tourism, Including Ecotourism, for Poverty Eradication and Environment Protection. — BMT hujjatlari.

9. Özbekiston Respublikasi Milliy statistika qömitasi. Özbekiston Respublikasiga turistik maqsadlarda kelgan xorijiy fuqarolar soni, 2012–2025-yillar. — SIAT rasmiy statistikasi.

10. Özbekiston Respublikasi Turizm qömitasi. Turizm sohasining rivojlaniş körsatkiçlari va rasmiy axborotlari. — Rasmiy portal.

11. Özbekiston Respublikasi Milliy statistika qömitasi. Turizm statistikasi va hududlar kesimidagi körsatkiçlar. — Statistika agentligi.

12. UN Tourism. Turizmni barqaror rivojlantiriş, turizm siyosati va xalqaro tajribaga oid materiallar. — Rasmiy sayt.

13. United Nations Department of Economic and Social Affairs. Sustainable Tourism. — Barqaror turizm va Barqaror rivojlaniş maqsadlari böyiça materiallar. — BMT sayti.

14. World Tourism Organization. Global Code of Ethics for Tourism. — Turizmni mas'uliyatli va barqaror rivojlantiriş tamoyillari.

15. United Nations Environment Programme, World Tourism Organization. Tourism and Sustainability: Policy Guidance and Good Practices. — Barqaror turizm siyosatiga oid xalqaro materiallar.

16. Fennell D. A. Ecotourism: An Introduction. 2nd edition. — Routledge, 2003.

17. Fennell D. A., Cooper C. Sustainable Tourism: Principles, Contexts and Practices. — Channel View Publications, 2020.

18. Fennell D. A., Dowling R. K. (eds.). Ecotourism Policy and Planning. — CABI Publishing, 2003.

19. Özbekiston Respublikasi qonunçilik hujjatlari milliy bazasi. Turizm, ekologiya, tabiatni muhofaza qiliş va muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga oid hujjatlar. — LexUZ.

20. Özbekiston Respublikasi Turizm qömitasi va Milliy statistika qömitasining hududiy turizm, turistik oqimlar va turizm xizmatlariga oid oçiq ma'lumotlari.